

Шифра: "Довршена приповетка"

СТОЈАН И ИЛИНКА
(довршена приповетка)

Једнога дана би потписан указ Стојанов за секретара.

Тога дана, увече, он доби цедулицу од свога пријатеља, начелника одељења, о потписаном указу, и радост беше тако преплетена чудноватим неким галичљивим осећањем, да је готово клецао у ходу.

Он прође поред огледала у својој соби, и нехотично, видећи себе у огледалу, рече сам себи: „Секретар“, па се онда постиди. Прође опет поред огледала, али као поред себе сама, и не удостоји се ни погледа. „Чудна ми чуда – секретар!“ Али душа, душа! Она се смеши, ужива и топи се! И не хтевши и не мислећи ништа, он стаде крај стола, узе један пресавијен табак хартије, и стаде „раздавати концепте“. Тада се опет застиде, стаде се окретати по соби, хтеде да избије себи ту слатку мисао, која га као чиновника тако уздиже а као човека ипак као да понижава, и рвући се тако са својим осећањима, викну, и не знајући зашто, момка.

Али кад момак уђе у собу, он и нехотично помисли како секретари стоје; повишење плате, наглављивање чизама, бензин, бал, практиканти, судија, председник, златан сат на отплату, фрак. И све се то тако силно измеша, да он не знаде шта да каже момку.

Поче се окретати по соби:

– Јоване, овај... Јоване, ова фуруна, ја не знам... Знаш шта? Немој више узимати мишлинке; истина је јевтино, ама изгори као слама! Узми ми лепа церова или јасенова дрва! Бар зна човек зашто плати.

Јадни Јован. Гле, колишни је. Заврће вратанца на пећи, да дрва не горе брзо. Крши прсте, увија се, и то – пред писаром! Ја шта ће бити кад дозна да му је „господин“ секретар и да одсад рабација неће увести мишлинака у ову кућу!

Господин Стојан радовао се много! Радовао се безгранично, срдечно као мало дете, радовао се као човек с амбицијама и као човек с рачуном. Радовао се свакојако, и био је весео до бескрајности, и богзна шта би радио, да му некакав, ваљда ипак амбициозан, глас није говорио: „Не будали! Чудна ми чуда – секретар!“

Сва његова усиљавања била су узалуд. Морао је или некоме причати своју срећу, или певати, или викати, или бегати некуд. – Он обуче зимски капут и пође, и преко своје воље, тихим и одмереним ходом напоље. Тек кад је притворио врата, опет их отвори и као случајно викну:

– Јоване!

Момак истрча:

– Изволите, господине!

Ах, „господин секретар!“ еј, бре! Али да, он то и не зна! А напослетку и да зна – чудна ми чуда!

– Знаш шта? Ти. . . овај. . . ти, богати, припази на ватру! Видиш како је хладно, а ја богзна кад ћу се вратити вечерас.

– Разумем, господине!

– „Разумем!“ ха, ха! – мишљаше господин Стојан. – Баш као да зна! Пи, ала сам и ја дете!

Али је ипак тако слатко постати секретар. Он се чисто питаше: како су то ноге под њим?

Уђе у кавану где је обично вечерао; уђе као и обично. Али откуд то да сав свет, па чак и свирачи, гледају г. секретара, и како да се све то сакрије? Како и сутра прекусутра да се човек покаже равнодушним, док то не постане целом свету „равнодушна ствар“ као и г. Стојану?

Али тек што уђе у кавану, а мали Стоја, гимназијални професор, са крајњег стола искочи, истрча наред велике, сјајно осветљене, пуне светом каване и пружи му руку:

– Је ли истина, имењаче?

– Шта? – рече г. Стојан¹ стежући своју унутрашњу радост што је више могао и чинећи се равнодушним. – Да није оно?

– Та да: оно! Живео секретар, а?

Г. Стојан осети силну потребу да све то не прими срцу. Заврати најпре главу, као и намргоди се, али уједанпут искочише му пред очи писари, пандури, практиканти, плаћена кирија, пришивена дугмета, титула „секретар“, платни списак и све се то тако силно измеша, да му, поред свег усиљавања, ударише сузе и три гласна пољупца наред каване праснуше, и за један секунд све је живо знало да је г. Стојан постао секретар.

Кавански момци и свирачи први јуришише на „повишење плате“, и после два сата г. Стојан је, плачући од узбуђења², тражио поново вина, и „на страни“ говорио газди да ће то све „ти већ знаш, сад нисам при новцу“, на што јеј, опет, газда од своје стране горко и слатко плакао, љубио г. Стојана и викао момку коме се плаћа: „Бриши то! Још десет литара неготинског!“

Није се више могло назвати „рано“ оно доба кад је г. Стојан дошао кући. Он је био без његове воље опијен, ношен и тако исто без воље донесен кући, а од некакве луде фортуне. Све што је осећао... не! што је се усиљавао, то је: да плива поврх своје среће, која је претила да га угуши. Он је био бесвесна, срдачна, безазлена лађа ношена том fortunом, и свестан, лукав, надувен човек, сам свој крманаш, који је требао да сакрије своју радост и од себе и од света. Кад је се пружио полеђушке на кревет, викну још Јована.

Јован дотрча преплашен и поче му изувати чизме.

Али умор и вино беше у Стојану оставило само још човека. Он хтеде још да мисли на секретарство, да „импонује“, па ипак рече Јовану само:

– Еј, мој веселниче!

Мало после тога он се заврати у кревет. Покри се. Поче мислити на г. Косту, како му поносно пружа акт да тако и тако конципује, како му презриво говори о мотивима: „Јесте ли разумели?“ После му дође у памет уплата на „Грађанску касину“, куповина једног фотеља и заклона од фуруне, оне слике „фараонова ћерка“, самовара за чај итд. итд.

Већ се шарају слике и сан се слатко, силно и неодољиво³ налаже на његове очи. Он се добро и слатко протегли да заспи, а Илинка Игњагијевићева⁴ стаде као укупана пред њега.

Г. Стојан отури јорган, исправи се, дубоко уздахну, па онда се искрено и без кокетерије запита: „Вреди ли штогод што сам постао секретар?“
Хтеде још да мисли, да се отима, да огледа њену сјајну слику, али неко споља као да затвори трепавице, и неко изнутра као да виче: „Будало, како да не вреди, та ти си сад секретар!“

Кад је се сутрадан пробудио, било је 9 сати. Снег је падао тако густо и снажно, као кад би неко разастро грдан, бео чаршав, па га само трескао. Све је било надебело постављено њиме, и велико звоно с цркве тако је тамно и потмуло лупало, као на војничким пратњама добош покривен црном чохом. – У фуруни Стојановој⁵ весело је пуцкала ватра, те будила осећање безбедности, заклона и веселости.

Стојан диже главу, погледа на прозор с кога је момак давно скинуо завесу, на пламен кроз врата од пећи, на очишћене, правилно савијене и преко столице пребачене хаљине, и под столицом ципеле, које још мирисаху на вихс. Нарочито му поглед паде на умиваоник и прође га осећање освежења и чистоте. У грлу му је било сухо и опорно. У души пусто и празно.

Као и увек после банчења, и овом приликом овлада њиме неко растројство духа и, као и увек, неодољива жеља за уређеним и консолидованим животом.

Он се диже. Пође босоног по хладном патосу и нареди неколико књига које су испретуране лежале на писаћем столу, досу мастила у дивит и обилазаше⁶ око умиваоника, као остављајући то задовољство за доцније. Поглед му паде на новчаник, на сточићу крај постеље. Новчаник је био празан! Он седе крај пећи и у пола буновном ставу гледаше кроз мала вратанца у ватру.

„Не, не! Крајње је време! Томе треба већ једном учинити крај! – Како би било лепо кад би у кеси било „колико је бог дао“, кад би књиге стајале лепо поређане, да је одмах можеш наћи кад затреба, кад је рубље у орману у свом реду, кад се кројачу не мора носити – ха, та то је већ срамота! – носити по два дуката месечно – пи! као слепац! Па, што је најглавније: кака је ово гуша! као да сам јео оскоруша! А зашто? И то ми је уживање с балавим Мијаилом и промуклим Циганима седети сву ноћ...!
„Тако сам увек – мишљаше он – говорио сутрадан по банчењу. Опет нећу ништа урадити. Немам ја јаке воље!

„Е, немам! Нарочито сад! Сад су и моја „средства“ друкчија и положај друкчији.“
Он је у себи чисто плашљиво обилазио око извесног и поузданог пута и начина да се човек доведе у ред.

Отвори вратанца од фуруне и баци унутра комад дрвета. Ватра га пријатно загреја и црвена светлост као обесели. Он пође даље у мислима:

„А зашто не бих могао, смео, зашто баш не би било у реду оженити се!... Њоме!?“
Он се стресе као да се огрну нечим. Мисао је била слатка и привлачљива. Поврх свега – на свом месту.

„Дакле, њу! Па лепо. Једна мора бити... Кажу да је љубав навика. Да човек заволи ствар, човека, предмет уопште, мислећи, навикавајући се на њега. – Па свеједно! .. Али ако је истина тако?! Није истина, никад! За мене није истина; за мене једног у свету. Ја сам напослетку фаталиста, ја верујем у звезду, верујем у своју звезду. Напослетку мило ми је да верујем, чини ми добро да верујем, и ја верујем, ја сам убеђен.

„Није ово роман. Нисам ја њу видео на прозору пројавив коња крај ње. Ја сам мислио о њој. Ја њу знам, знам њену кућу, њену памет, њене навике, и напоследку и сам рачун, чист математички рачун каже ми: – Иди, ето куда те води твоја звезда!“

Топлота од пећи бацаше га у неки заносљиви сан. Он зажмури и виде њу у простој укусној кућној хаљини, која се прибија свуда уза њен гипки стас. Виде јој оне плаве безлобне очи, које гледају с толико преданости. Осети ону влажну животну топлоту која од ње долази кад јој се приближи.

„Слободно само, одважно само!“

И он се одједанпут свом снагом предаде тој мисли, силно, напрасно и одважно, као човек који нагло отвори прозор на трећем кату и скаче на калдрму.

Он осети као да је доиста већ нешто свршио, неку олакшицу, а главобоља, која се беше за тренут склонила испред ових снажних рефлексива, поче поново да га раздире.

Он дође умиваонику и дуго, дуго се пљускао, па онда се узе бријати ходајући по соби погнут и испруживши врат, да му вода с браде не капље на босе ноте.

Рече момку да му донесе каву, и пијући је облачио је се. Било је прошло 10 сати кад он ухвати за кваку и пође да „учини што је намислио“. Срце му залупа, али он и не даде мислима да се врате на узрок овога немира, већ пође кроз дебео снег право кући своје тетке, баба Вујке.

Погнувши се, натрча на свога пријатеља Прокића. Кад лупише један од другог – познаше се, и помешаше снег с бркова.

– Да частиш! – рече Прокић.

– Да частим!

– Па шта ти је, што се не радујеш? Шта си се нешто натмурио?

– Ништа, боли ме глава, банчио сам – рече Стојан. – Опрости, морам да хитам – додаде, мислећи само на посао за којим је пошао.

– Збогом, – рече Прокић као увређен. „Гле!“, мишљаше идући својим путем. „Овај се већ понео“.

– Гле, истина – мишљаше Стојан. – Ја сам већ одавно г. секретар.

Са таквим мислима сваки оде на своју страну.

Прокићу се чинило да је г. секретар показао гордост која приличи само охолим људима. "Или сам ја, можда, мало сујетан", невољно је признао себи.

Стојан је одмицао у другом правцу, дугим, помало несигурним кораком. "И шта то говори Прокић? Зар он мисли да сам ја докон, па да ваздан зановетам са њим!"

Мало затим, стаде корити себе: "Признај, г. секретаре, понео си се према њему више но што је требало."

Крену напред, а онда опет застаде, као да се нечега досетио: "Јес' а зна ли он уопште шта је мени н апамети! И какве ме бриге баш сада море! Еј, па ја сам одлучио да се женим. А то, признаћеш, г. Прокићу, није шала. И није мала ствар. Као, на пример, кад ти и ја седнемо у кафану! Није, није. И не може бити"

Та мисао га испуни и погура напред. Он пружи корак и убрза ход.

Илинка му није никако излазила из главе. Њен стидљив и блажен поглед, они румени образи, па стас. "Како се увија само, како хода. Ко балерина је баш!"

Нешто га понесе, као да је добио крила. Крену још брже, а онда одједном застаде, као да му је каменчић упао у ципелу:

"Хм, а газда Јова! Шта ће он рећи на све то?"

Онда поче да теши себе. "А шта би могао да каже. Зар неће бити срећан кад му ћерку запроси г. секретар? А да ли он то зна. Зна ли да му ћерку не проси обичан писар, већ један секретар! Али то ће му већ рећи баба Вујка. Него шта! Речита је она. Знаће то да му каже баба Вујка."

Последње речи отеше му се као мала претња. И као штит. "Зато прво морам код баба Вујке. Прво њој све да кажем. Она ће знати шта ми ваља даље"...

Са том мишљу стиже пред баба Вујкину кућу. Дуго је отресао снег, као да није сигуран зашто је ту и који му је циљ. Као да се двоумио: да ли да покуца, или да се врати. Онда удари јаче ципелама по згужваном отирачу и покуца на врата.

Сам Јова био је слаб педагог. Из целе те дисциплине није знао ништа више до „поштуј свога старијега“. Па ни то не би умео својој ћерци улити у главу, да сама његова појава, као и прилике у којима је живела цела његова кућа, нису улевале поштовање. У кући је био само кад је требало ручати, вечерати или спавати. Ни с Илинком, ни с Аницом, и да је хтео, није могао говорити ни о пословима својим, ни о општим, о чему су се људи онда више и искреније бавили него данас, иако су место политичких новина у шпагу носили пусат за пасом. Аница је свако јутро излазила „на рапорт“, с рукама на појасу, полагајући рачун о јучерашњем и „предрачун“ о данашњем дану. Газда Јова је био кратак. Ако нпр. треба кречити, бојити цигле, дрндати вуну итд., он би само рекао: „То је твоја ствар“. Ако би требало извадити мачку из бунара, газда Јова би само наименовао шегрта који ће је извадити и још четрдесет кова воде после ње. Али ако би некад баба Аница дрзнула предложити да се нпр. вепар убије, онда би Јова одговорио да је то „његова ствар“. Само у питањима кухиње⁸ као да је ипак било неког споразумевања. Нпр. Аница каже:

– Шта ћеш данас за ручак?

– Киселу чорбу и јагњеће печење.

– Већ удара на лој.

– Истина, јест.

– Како би било пиле на кајмаку?

– Јок, масно је здраво.

– А тазе рибе?

– То може.

– Момцима бораније с јагњећином и сира да извадим?

– Можеш.

Кад би ме ко запитао колико је он волео своје дете, ја му не бих умео одговорити. Можда ће се то видети из даљег причања. Али само то стоји да је Јовина љубав према детету била подељена у неки чудноват, истина суверени па ипак одани, однос према Аници.

Илинка пак волела је Аницу и оном љубављу којом сва добра деца воле све добре укућане, па онда потчињеном па ипак старешинском љубављу. С годинама, поред све мекости и доброте срца њеног, она је морала увидети да је Аница „млађе“ у

кући, и у њеној љубави према Аници почињаше да се на рачун респекта све више гнезди обзир и – сажалење.

Кад јој је било деветнаест година, она је опет била сама самцита, и своју љубав према г. Стојану не каза оцу из страха и бојазни, а Аници из гордости. Том љубављу пак осећала се сама поласкана и, опет, понижена. Зашто – питала се она посведневно – зашто је она морала свако јутро у осам сати стати на прозор и чекати да г. Стојан прође у канцеларију? Он је пролазио⁹ поред куће, бацивши наравно три-четири погледа на бацу и чавке што лете поврх куће и пет-шест правце Илинци, а она је одмах после тога сва црвена и застиђена бегала у сарачану, негда се смејала и трљала руке, негда поскакивала, а негда правце и плакала. – Ко је тај човек што је тако немилосрдно и тако власнички одваја не само од Анице, него и од оца, што од ње тражи да заборави и напусти све, да умре са својом извесном прошлешћу, па да оживи неизвесном будућношћу, да престане бити „татина“ и своја, па да постане ничија и нечија? Ах! то је требало тако да боли, да понижава, да убија, па ипак то је било тако пријатно, то ју је веселило, уздизало, оживљавало; јер тај човек био је – он!

Откако се предала овоме снажном осећању била је јако немирна. Непрестано је тражила кака-така посла. Затракивала је Аницу сваки час, тако да се ова чисто чудила. Једном читаше у некој књизи како гуја може да упре поглед у каку животињу, па да јој она сама улети у уста. Мада је Илинка била „учена“, а Аница „проста“, опет је она Аницу држала за последњу практичну инстанцију у свима питањима.

– Је ли, дадо, је ли то истина?

– Шта?

Ова јој исприча шта је читала.

Аница остави запршку и прибра се да, као и увек, савесно одговори на постављено питање.

– Не знам – рече после кратког ћутања. – Не знам! Знам за лисицу, то је баш сушта истина за лисицу! Лисица само дође ноћу под легало, укекети очима, а кокошка сама са седала туп! па пред лисицу. То знам, за лисицу. А за гују не знам, а може бити и за гују!

Она промеша запршку, поново се замисли: – А што не? Кад може лисица, може и гуја. Гуја је још лукавија од лисице! Тада се опет замисли:

– Овај сос не воли газдаЈова. Баш сам и ја као пијана.

Мало после она се, лукаво смешећи [се]¹⁰, обрте Илинци:

– Може и човек!

– Шта? – упита Илинка.

– Може да укекети очима, па да му женоко падне у...она хтеде рећи „уста“, али се заустави:

– У... у..., па тако да му се преда.

– Како да му се преда?

Аница се засмеја лукаво и некако раскалашно, тако како је Илинка никад није видела.

– Тако – рече она смејући се – лудо једна! Илинка поцрвени до ушију и ућута. Обе ћуташе. Аница изађе из кухиње⁸ и одмах се врати, носећи ситних дрва, и баци¹¹ их на ватру. Беше се уозбиљила:

– А откуд ти то паде на памет?
– Шта?
– То за гују!
– Па читала сам у једној књизи.
– Е, па онда је истина. Све што је у књигама то је ваљда истина. Напоследку ја не знам. Ја не умем да читам.
Илинка оде у своју собу, и, оклона свему мистериозном, дуго је још мислила о тим чудним погледима.
– Да ли и он има тај поглед? – рече она, и сама од себе стидећи се, покри лице рукама.

Кад је Стојан ушао код баба Вујке, застаде је како ставља парче нафоре под икону. Тек је се била вратила из цркве. Она се обрадова кад га угледа, скиде шкуртељку и, посадивши најпре Стојана на миндерлук, седе и сама поред њега.
Он седе, састави дланове па тури руке међ' колена, и, као деца кад дођу у походе старијима, ћутећи гледаше око себе.
У соби је владао мир и тишина. Кандило је пуцкало, земљана фуруна је држала топлоту још од јутрос, кад је баба Вујка наложила. Он хтеде отпочети какав разговор, али не знађаше шта и откуд. Он управо не знађаше ни зашто је дошао.
– Ваљда си био у цркви? – рече баба Вујка.
– Био – Одговори он, без икакве гриже савести што је слагао.
– У којој си цркви био?
– У саборној! – Он је знао да она иде у палилулску.
– Ко је служио?
– Поп Макса.
– Поп Макса лепо служи!... Седи ти мало, да ја испечем каву.
Она изађе у кухињицу¹².
Он оста седећи и узе се протезати, као ђак кад чека да га прозову да говори лекцију. У соби је била непрестано она иста тишина. Снег је напољу све јаче завејавао. Амина је крај фуруне спавала, патос је се жутео¹³, шаркија на зиду сањала о старом херојском добу.
И он поче сањати, али не могаше никако закачити мисао за један предмет. У овој тишини увек су му лутале. мисли некуда далеко. Увек му је ту мирисало на Помпеје, и жудња за одмором се благодатно развијала у његовој души. Она сентиментална „философија“, која је досад увек кулминисала у мисли на тишину у гробу, сад се заустави на другу једну галичљиву и пријатну тишину, на тишину брака и фамилије. С њом, руку под руку, у скровитом кућу. .. ето, то је зар цель живота! И још, и још! . . Он као да се стидео¹⁴, али се ипак пусти слаткој и снажној мисли, да види своју ћелију како и после њега остаје да живи, да види своје дете.
Стојан се трже кад баба Вујка уђе и унесе каву.
– Баш ти хвала – рече баба Вујка – што си се уканио по овом кијамету. Још чак из саборне цркве. А ретко ми и дођеш. Жао ми је на те!
– Дошао сам – рече он, још не знајући како да скине терет са срца – дошао сам. .. да ти кажем да сам постао секретар! Похитао сам да ти сам кажем, да не чујеш од другог, па да ти се не учини нажао.

Баба Вујка брзо тури послужавник с кавом на једну столицу, плесну се весело рукама и срдечно га загрли љубећи га:

– Па што не кажеш одмах, скоте један! ?

Она се толико обрадова, да је Стојану чисто било жао. Поново га је љубила, поново честитала и желела да буде и „председатељ и начелник и попечитељ“ па чак и „директор“, не знајући управо шта то значи.

– И да се ожениш, ако бог да! – заврши Вујка.

– Зато сам и дошао – рече Стојан куражно, али се одмах уплаши, скочи и стаде крај ормана окренувши леђа баба Вујци.

– Ради женидбе? – упита зачуђено изненађена баба Вујка.

Стојан узме једну шољу с ормана на којој је стајало написано „Наздравље“, и, као да читаше са шоље а гласом који је дрктао, брзо говораше:

– Ти си ми и пре говорила за Илинку газда Јовину, па ја мислим, ако ти мислиш, да бих сад и могао, пошто мој положај а унеколико и материјална средства, . . . пошто ти сама велиш да је она из добре куће и добра домаћица, а напослетку, ако ти велиш. . . – он ућута.

– Велим! – рече баба Вујка озбиљно и свечано. Велим, и треба, и време ти је! Ходи седи, да се разговарамо.

Она устаде, дохвати га за руку и пољуби га у чело, па га посади поред себе.

Стојану ударише сузе.

Преговори се почеше. Али се убрзо удари на једну тешкоћу. Стојан је свакојак хтео пре просидбе да говори насамо с Илинком. Мада је Илинка бивала с Аницом сто пута у Вујкиној кући, опет се сада Вујци учини незгодно дозивати девојку на такве састанке. Али Стојан не попушташе. Напослетку баба Вујка нађе за потребно и умесно да учини ову модерну уступку.

– Ја сам мога покојнога видеела само кроз пукотину од врата; а напослетку, сад му је тако време. Ја ћу то већ с Аницом удесити.

Само се сложише у томе: да баба Вујка најпре говори с газда Јовом, па ако он пристане, да да ћер за Стојана, онда ће њих две, Вујка и Аница, друго што треба наредити.

Пошто попише већ хладну каву, расташе се обоје замишљени и озбиљни. Стојан ће доћи још вечерас, да види шта је.

Кад он изађе и баба Вујка се врати с врата, докле га је испратила, она седе и дуго је мислила. Мислила је како је и она све то већ проживела, и како све то лежи дубоко доле под земљом. Па ипак свет живи и оно што је у њој било не гаси се, већ пламен све новим животом букће и све се здравије и веселије разиграва.

– Тако је и право! – рече она бришући сузе. Онда узме сановник те виде да се данашњи дан броји у срећне. па да се не би дангубило, навуче шкуртељку, и упути се газда Јовиној кући.

А Стојан, идући у кавану, осећаше се уздигнут овим „озбиљним кораком“. Он је још само мислио како ће Илинка, кад буде с њом насамо, развити своје принципе о браку и заједничком животу, како ће јој изјавити своју. . . како то да назове? . . . своје наклоности, и како ће тражити од ње да се изрично изјасни има ли и она за њега. . . љубави? Е, дабогме! Берберски! Није него: „Ја те љубим! Љубиш ли ме?“ Не то, него има ли. . . симпатија. . . ах, и то је смешно. . . има ли. . . Та већ речи, изрази итд., то ће већ само од себе доћи на језик, само кад он зна шта хоће и шта му треба.

Корак му беше лак, иако је у ногама осећао неки слadak умор.

Одмах сутрадан било је све свршено. Газда Јова је пристао. Илинка, замишљена, казала је и Вујци и Аници: „Па, како бабо каже!“ То је јасно и разумљиво. Девојци се и не приличи да друкчије говори. И састанак, кога су се не знајући зашто стиделе и Вујка и Аница, а на који је, и не слутећи због чега, дошла Илинка, био је одређен за среду.

Тога дана седеле су њих три у баба Вујкиној кући. Обе бабе су биле узнемиривне, водиле су искидане и усиљене. разговоре, и погледале плашљиво на врата.

И у четири сата по подне отворпше се врата, и Стојан уђе.

Узбуђење је било на све стране толико да нико никога није могао посматрати.

Разговор је био једно натезање. Напослетку Вујка, која је била најприсебнија, устаде и пође:

– Хајде да видиш моје ткиво!

Аница пође за њом.

Оба двоје осетише да је то њих двога ради. Сладак и страшљив стид обузе Илинку. Стојан је седео на миндерлуку за један корак одмакнут од ње.

– Сад! – рече он у себи, али му срце залупа и у грлу га стеже, из главе побегоше сви планови и рачуни.

Он виде само њу. Својим великим плавим очима гледала је¹⁷ себи у крило. Он не виде у њој женско већ у његово осећање љубави и преданости уђе нешто свечано, узвишено, озбиљно, црквено. Она ће бити његова, само се још треба споразумети о нечему. Шта оно беше?

Он пружи руку према њој и положи је до саме њене хаљине на миндерлук. Отуда га је у прсте ударало нешто, као електричне варнице.

– Госпођице! – рече он гласом који се једва чуо. Она ништа не одговори и не диже очију с крила. Стојан јој се примаче и узнеу руку.

Није се бранила.

– Илинка – рече он – Ви знате да сам ја наумио... Ви. . . да ли Ви?

Он метну њену руку у своје дланове, и опази да та ручица лако дркће:

– Да ли Ви налазите да је мој поступак. . . да он и с Ваше стране. . .

Нека лака несвестица га узне. Он се примаче и ухвати је руком око појаса.

Она се диже, али се не отимаше.

Тада га занос савлада. Он се као пијан поведе, и дочека се уснама на њено чело.

Она се опет не брањаше. Само што, поводећи се, корачи још један корак и обоје дођоше у угао, под саму икону.

– Кажите ми! – рече он и притиште јој пољубац на уста.

Она клону и опусти се на његове руке. Глава јој клону њему на раме, и лако се заврати. Очи јој беху затворене. Груды су се бурно дизале и спуштале.

– Кажите – рече он и опет је пољуби у уста.

– А? – наоново је пољуби.

– Је ли?. . . Реци само једну реч! – он шапташе. Ово шаптање зави га у неко поверљиво, магловито, топло и влажно осећање. Он шапташе подневши своје усне њенима:

– Реци, овде под овом иконом, пред оним горе!

Она упола отвори очи и виде светитељску слику поврх себе. Тада обрте поглед на њега, и њена усна лако дотаче његове.

Он је притиште уза се и стаде љубити по коси, по лицу, по врату, по рукама. Њени су образи горели под његовим уснама, њен дах га је сагоревао.

У некој бесној побожности и тихој бури, сам у свету, са целим светом у своме наручју, он осети потребу да речима веже своја осећања:

„Овде...“, мишљаше он и хтеде говорити, али му језик беше тежак као олово; „овде“, мишљаше он и погледа побожно у икону, а душа му се благодарно понесе горе, „поврх свега овога што се зове свет, овде си ти моја, пред овим великим сведоком, који је мој корак упутио к теби и чију руку осећам на мојој глави!“ Он је, држећи је обема рукама, спусти себи на груди и одмакнувши своју главу узбуђено гледаше њено лице, превучено копреном слатке несвестице. Тада једна суза, као екстракт од хиљаде помешаних бурних осећања, паде на њене успамтеле образе.

Из друге собе чу се усиљено кашљање.

Они брзо седоше једно поред другога, као окупани и заогрнути ризом новога, од бога благословенога живота.

Већ цело то после подне Стојан је био немиран. Увече оде код баба Вујке, да по обећању код ње вечера и да заједно оду на прстен. За време вечере он беше озбиљан и замишљен.

– Бринеш се, а? – каже баба Вујка. – И имаш зашто, и имаш због чега! Није ни шала! Али ја ти кажем: „Све са светом и кад је чему време!“

Али се Стојан не разговори и не развесели. Једоше ћутећи. Баба Вујка се куцну с њим, наздрави за „среће наше намере и нашега посла вечерас“. Стојан се подиже са столице и побожно куцну, па опет заћута.

– Све са светом, дијете, и кад је чему време! Стојан ћути.

Кад већ дођоше близу куће газда Јовине, Вујка стаде, и узе Стојана за руку:

– Знам како ти је, дијете, али немој се бринути. Ти чиниш што треба: све са светом и кад је чему време! А све ће добро бити, ако бог да!

– Е, сад мало разабери се. Немој улазити вечерас људима у кућу тако мргодан и замишљен, као да гледаш мртваца пред собом! Мало се растреси!

Стојан као да се трже из неког сна. Развуче усиљено уста и ступи преко прага.

Како закорачи у собу, сви се загледаше у њега. Он поносно затури главу и обрте се око себе, не би ли угледао Илинку. На миндерлуцима се већ беху наместили кум и стари сват, а између њих поп. Мало ниже Столе и поручник Васа, а свуда околу, начетила се младеж. Негде у прикрајку спази и циганина Станка, који се премештао с ноге на ногу, нестрпљиво чекајући кад ће све то да се заврши, па да засвира. Прво се поздрави са старијима, па онда са Столом. Уто се отворише врата и сви се окренуше на ту страну. И он се окрену, мислећи: "То је сигурно она".

Али уместо Илинке угледа газда Јову са Маринком магазацијом. Он је поштовао газда Јову, али је помало и зазирао од њега. Плашило га је његово озбиљно лице, са кога никада није сишао ни најмањи смешак. "Али нека", стаде храбрити себе. "Стојане, немаш више разлога за страх, Јова је рекао своје. Што он једном каже, то је готово, нема друге".

Док се газда Јова руковао са старијима, на вратима, из друге собе, појави се Аница која држаше Илинку под руку. Како оне ступише у собу, Стојана сунце огреја. Он стисну шаке од радости, толико да га по целом телу подиђоше пријатни

жмарци. Нешто га снажно удари на левој страни, таман испод сисе. "Ево је, ево! Стојане, са њом ћеш отпочети нови живот. Са њом ћеш се довести у ред. А не тамо у кавани, са циганима и балавим Мијаилом!"

Још би он маштао, али више није било времена. Газда Јова и поп се погледаше, а то је био знак да оно главно треба да почне. Престаде чак и шапат и сви се умирише. Нико није желео да му промакне било шта од свега што ће се те вечери догађати.

Чим се гости скупише, поп постави њих двоје насред собе. Изговори неколико званичних речи о „тајни брака“, и онда се обрте њему:

– Јеси ли ти, јуноша, добро промислио о кораку који чиниш? Имаш ли ти благу вољу да ову дјевицу узмеш себи за супругу?

Стојан је налазио да се треба смешити, да не би изгледао да се збунио или застидео. Он, дакле, смешећи се и као лако слежући раменима рече:

– Имам!

Сад сви обратише поглед на Илинку.

–А ти, дјевице – рече поп – имаш ли ти благу вољу поћи за овога јуношу овде? Девојке турише нос у шаку и ишчекиваше како ће Илпнка постићено прошаптати „Имам“. Али она подиже главу, погледа оштро попу у очи, и тихо али звонко и разумљиво одговори:

– Имам!

– Гле, гле! – мишљаше Стојан. – Та ово је нека јунак-девојка.

После тога они обоје пољубише у руку газда Јову и баба Вујку, кума и старог свата, а с другима се љубише и руковаше. Аница је стајала код врата. Тада Илинка пође њојзи, ухвати је за руку и силом је пољуби. Аница бризну у плач и загрли је. Сви бише дарнути. Стојан се поново зачуди: „Чудна девојка!“

Друштво, које је било затегнуто, поче се, после свршеног службеног дела, полако кравити. Девојке почеше служити. Столе, који ће бити девер Стојану, намигну на Цигане.

Младеж поче играти, с почетка пдашљиво и затежући се, после све слободније и веселије. Људи запалише чибукe, и Маринко магација, с његовим увек ратоборним расположењем, рече да Енглеz има највећи топ.

– Нека га, вала, нека има ако ће и стотину и хиљаду. Не да њему Рус ока отворити – прихвати неко, да би само разговор једном отпочео.

И одмах се све зави у дим од дувана и оживе. Људи говорише живо и одсечно, жене још живље, али час по значајно шапућући. Младеж се ухватила у коло. Цигани нагли главе па везу, а поред њих у одмереном такту промичу девојачка лица, и повијају се час тамо, час амо као лаки цветови које по далекој ливади њиха летњи поветарац.

Стојан је играо до ње, и покушавао да јој стегне руку, на што она није одговарала, али је опет његову руку чврсто држала, и њему је било врло топло и пријатно. Он је мислио, или управо хтео да мисли, о своме садашњем стању и положају, али ове су се те мисли разбијале животом који се пред њим разигравао. Столе пао у севдах, води коло, грациозно корача, подиграва, па онда се извија, везе ногама, забаци главу и поскочи, а цело коло повија се за њим и, као весела леса, брекће животом и оживљава земљу под собом. Тада Столе да знак Циганима, они уситне, а он стоји у

месту, у њему само срце игра и сваки се мускул тресе, а он зажмурио, затурио главу па гледа у таван. Опет Цигани развуку, он нагло истури ногу, али као да стаје на жишку а не на патос, подвија је опет и онда с ноге на ногу, све живље, све живље. Цигани придају, сви су се зајаприли. Станко Циганин ушао у коло и кида прстом жице, али његов прст као да се заглабао играчима у кичму, у потиљак, као да им трза нерве, а гудалом као да их шиба по ногама. Момци се помамили, девојке се зајаприле.

– Нема весеља без Стола – рече неко од момака. – Где он дође, он као да све помами. Још кад би хтео да запева!

– Не дирај га! – рече поручик Васа, који је „лознавао нарав“ Столу. – После! Та то је тек била интродукција! После, док се вечера, опда ћеш видети посла. Само ако Столе буде расположен.

Вечера је текла као обично. Почеше придавати вина. Почеше падати здравице, једна, друга, трећа. Отпева се „многаја љета“ на све могуће гласове. Цигани, који су за време вечере свирали, добише кратак отпуст, да и сами вечерају. Тада се друштво измеша. Старији поседаше на миндерлуке, подавише ноге, придадоше још вина, и све весело као у један мах говораше. Тада поручик Васа диже чашу, попе се на једну столицу и гласно, као да командује пуку, наздрави просто и срдачно „звезди овога вечера“ и „доброј звезди“ Стојановој. Наискап! Де сад, Столе! Али Столе неће. Васа тада рече газда Јови да овај рекне Столу да запева. Газда Јова га моли: „Дела, господин Столе! Запевај, љубави ти, штогод, ама штогод старински“. Али Столе се врпољи, изговара се: „Не знам шта ћу“, па „После ћу“.

– Чујеш – каже газдаЈова – немој да те ми старци осрамотимо.

Тада се он, на изненађење свију, загрли с Маринком магацијом и запева тихим, изблсделим и невеселим тенором:

А шћо си се,

Јањо, Росом оросила?

И досад су, Јањо,

Те росе љадале.

Њихови гласови, који су се упињали да остану *unisono*, па ипак су се тако често дисхармонично разилазили; гласови слаби, у старинокој монотonoј арији; њихове главе, које су понајлак навијаше²¹ као хтевши дати песми духа – све то посу друштво неким плесним расположењем. Сви су се ућутали и с потребним „респектом“ слушали ову невеселу продукцију, једва јој чекајући крај, да завичу „браво“. Илинка се осети застиђена и, не знајући зашто, и посрамљена, слушајући свога оца да пева, њега, кога она никад није видела ни да је се насмејао. Газда-Јову издаде глас одмах код треће строфе:

И досад су, Јањо,

Те росе љадале!

Он лупи Маринка шаком по плећима:

– Хеј, болан, оећаш ли се како си певао онда кад оно паде с коња? Кад си хтео да се покажеш...

Али га Маринко дрпну за пеш од ћурчета:

– Ћути, очију ти. Зар пред децом?

Јова се трже из расположења куда га успомене беху понеле. Мало се и постиди па онда докопа једну чашу:

– Шта? Зар ви мислите да ми старци ништа не умемо? Здрав си, гоеподин Столе! Столе скочи као опарен и прихвати здравицу, попи чашу, лупи шаком о сто, па се заврати на столици и крепким јасним гласом отпоче:

Славуј њиле, море, не њој рано.г

Тада зажмури још јаче, затури главу, подуши глас и испружи руку као да каже свима: „Ћутите!“ и настави:

Не буди ми, море, њосњодара.

Он се, као што раде добри наши народни певачи, некако стресе на столици, као прикупљајући снагу, истури лако груди напред и настави све више подушујући глас, који као добар коњиц прећаше да га понесе под облак:

*Сама сам ња, море²², усњавала,
Сама њу ња, море²², њробудњњњњ*

Али га осећање понесе, и глас подиже. Он се осети као у ваздуху, и не могући колико би хтео душисти гласа, он убрза две строфе:

*Оњњњњ њу, море, у њул-бањњњњ,
Узабраћу, море, сњњрук босњљка.*

Тада глас оте мах и поче се чудно и заносљиво гибати и носити у последњим строфама:

*Шњњњњ ња, море²², њо образу:
– Усњњњњ, усњњњњ, море²², њосњодару!*

Сви као да бише омађијани овом чудном игром гласа. У народним аријама, не нашим, свима на свету, има оне заносљиве есенције, која је тако исто мила и специфична као и сам језик. Али језик се само онда говори кад га од мајке научиш и само је из таквих уста ненадмашан. Ко уме да говори енглески као Бајрон, ко да свира чардаш као Маѓар, ко да пева монотону арију „Гусле моје, овамо-те мало“ као Србин!? Све три ове ствари у туђим устима, у туђим рукама су наказне или бар спадају само на степен оруђа.

А Столе је умео, кад пева, да постане сам песма. Тада он, као добар певач, ствара а не слуша. Он пада у онај потребни занос из кога се свршетком песме буди и стидљиво се обзире и пита: „Где сам ја то био, шта сам ја то радио?“

„Живео, Столе! Браво, Столе!“

Опет чаше и вино. Дођоше и Цигани. Опет отпоче игра. Свако као да је хитало да што више уграби. Свако као да је хтело да предњачи другоме.

Старији седеше и даље на миндерлуцима, нудише се вином и подмлађиваше упоменама. А од млађих као да нико никога, па ни себе, није видео, него је хитао да се купа у општем задовољству и расположењу, да се загњури унутра дотле да већ почнње грцати, те да се после каким ускликом или бујним скоком разабере и дахне.

Само Илинка беше сама. Она све посматраше и као да се чудила свему томе. Њен ј отац – пева! Стојан игра украј ње, и он ће јој бити – муж! И она чудна песма Столова:

*Шњњњњ ња, море, њо образу:
– Усњњњњ, усњњњњ, море, њосњодару!*

Како је то невероватно и чудно, а ипак ће то бити. И ово је почетак пута којим се дотле долази. Доиста! Како је то могућно да ће га она моћи ударити цветом по образу, како да се она уопште нађе крај њега спаваћива? И на ту чудну загонетку не би ни Аница умела одговорити, и све, кад и не би било срамота, не би је ни вредило питати.

У газда Јовиној кући по ноћи је било доба у које се могло устати, али никад лећи у кревет, осим кад би ко био, не дај боже, болестан. А ево по ноћи већ превалило. Већ почеше старији да дремају, а младеж, наваливши грамжљиво на весеље, као да га се пресити, и поче се разлабављавати. Кад старојко викну да се иде кући, нико се много не одупираше, осим Васе поручника, који мољаше само још да Столе једну отпева. Али у оном устајању и спремању за полазак нико се на то не осврташе. Кад сви гости одоше, газда Јова намаче опет своје озбиљно лице. Рече: „Лаку ноћ!“ Даде Илинци руку да га пољуби, па оде у своју собу. Илинка оста с Аницом и с двоје млађих, да успреми софру и да проветри собе. Ах, како је сад било невесело. Живот, који је малопре тако бујно брецао, да си мислио никад се угасити не може, он беше излетео и за собом оставио једну мртву собу, и опет ону исту тишину која у овој кући већ толике године није била ремећена. Тужно је било Илинци, тужно и Аници, тужно и млађима. Кад се успремиле све што се успремити морало, мрве зачистиле, собе изветриле, тада Аница и Илинка закључаше све што је за закључавање, па одоше у опаваћу собу и почеше се скидати.

Било је нешто хладно и тешко у ваздуху и у души. Аница би да почне разговор:

– Красан момак, бог и душа! Илинка ћути. После мало опет ће Аница:

– Хи, хи! – хтела би да се омеје, али јој не иде од руке. – Хи, хи! Хвала богу те се и газда Јова мало развесели.

Али Илинка ништа не одговори, само се на сву меру брзо скидаше.

Легоше и угасише свећу. Кад Илинка чу дубок дах Аничин, мишљаше да је заспала, предаде се цела данашњим утисцима, и покушаваше да се навикне на оно што је чека. Овај данашњи тутањ тек је безначајан почетак онога што иде, онога нечега, непознатого, великога, преко сваке мере важнога. А како је она, тако рећи до јуче, била срећна, мирна и безбрижна! Како је сасвим друкчије улазила у ноћ и легала у кревет, и спокојно ишчекивала сутрашњи дан! И бабу да остави, њега који је тако стар да је већ почео да се детињи, „почео да пева“! Да, он пева, Столе пева, лупају чаше, бубњају Цигани, подиграва Стојан и држи је за руку, сви говоре, вичу у један глас, смеју се, пуше, љубе се, па онда устају и иду, сви иду, и остаје празна соба која мирише на просуто вино и зифт, и бабо поново озбиљно иде у своју собу, и она сама самцита лежи ту, у кревету на коме се родила, и гледа некуда далеко, али не види ништа, само је све тако тужно, тако невесело.

Тада поче да плаче, најпре тихо и без суза, па онда тури главу под јорган и све силније поче јецати.

Али тада једна рука диже јој јорган с главе, помилова је по лицу, и она чу глас Аничин:

– Не бој се, душо, тако то мора бити! А све ће добро бити, ако бог да!

После, можебити, једног сата Илинки се само још нејасно вртело по глави: „Тако то мора бити! А све ће добро бити, ако бог да!“

Онда срдачно призва име божје и заспа.

Од Стојанове женидбе прошле су тек две године и који месец више, а по кући је већ одзвањао умилни детињи глас. Мала Стоја (Илинка је хтела да јој тако дају име) већ се играла у дому и дворишту и увесељавала их гласићем и малим несташлуцима. Гледајући је тако, Стојану се чинило да је од женидбе протекло много времена. "Много, много", помисли у себи, "али свеједно, сећам се свега к'о да је било јуче". Пред очима му се намести слика свадбе и свирача. Забрујаше песме које је певао са Столом, младеж се ухвати у коло. Онда угледа Стола како игра на столу, а тањира око њега лете ко папирићи... А и ја сам га мало претерао. Заврзивао сам колом око столова, тако да ме више нико није могао ни пратити ни надиграти. Жене су се запрепашћене згледале и сашаптавале: "Гле, г. секретар игра на једној нози"...

Од тих речи обузе га стид, као да се то све сада дешава.

Док је намештао кравату и спремао се на посао, све то му брзо протутња кроз главу, као кочија по грубој градској калдрми. Осети се некако галачљиво, а онда се стаде куражити собом. Прво мало заврати главу, подиже рамена и спусти обрве. "Па шта! г. секретар се оженио. Им'о је и он право да се мало провесели." Уто Илинка дође из друге собе и донесе му ташну. "Немој нешто да заборавиш, Стојане". Она беше поносна што испраћа мужа на посао. Тако свакога јутра, откад се удала за Стојана. Стојан крену према вратима, а она гледаше за њим. Још би му нешто рекла, али као да јој беше понестало речи.

Док је тако стајала, Стојан се неочекивано окрену и рече:

– А да, заборавио сам нешто.

Илинка се домишљала шта би то могло бити, а он се врати и пољуби је. Њој поцрвенеше образи, као оно први пут кад су остали, насамо, код баба Вујке. Стојан само рече: "То сам заборавио" и изађе.

Успут је мислио: "Баш сам ја срећан човек. Ето, сада имам и жену и дете, и кућа ми је пуна свега". Кад помену дете, мало се замисли: "Болешљива је и слабачка. Али сви кажу, и баба Вујка и Аница, да је она још мала. Скоро смо је водили и код доктора, код мога друга Јеленка. Дао јој је лекове и рекао да ће бити боље. Биће боље, фала Богу. Та гледаћемо је, отеће се она и порасте. Биће она лепа девојка, к'о мајка што јој је.

Од те помисли испуни му се срце. Онда се присети момачког живота, када је маштао о куповини једног фотеља, или самовара за чај. А ето, сада, кућа му је пуна свега. Много више но што је замишљао. Одједном му постаде смешан тај момак какав је он био до пре годину и мало више. "Е, али сада је све другачије. Сада сам ја г. секретар", мишљаше тако затежући кравату која се мало олабавила.

Кад већ беше пред зградом у којој је радио, скоро да се сударио са Столом који је, однекуд, туда пролазио.

– Хеј, Стојане, откад те нема, к'о да си у земљу пропао!

– Ту сам ја, Столе, сваки дан.

– Знам, знам – опет ће Столе – а могао би понекад да изађеш. Да се нађеш међу људима, као раније.

– Знаш, Столе – застаде мало Стојан – сада ја имам веће обавезе.

Како Столе није ништа говорио, опет мало застаде, као да размишља би ли му још нешто рекао.

– Лако је теби, Столе. Никуд не журиш, а ја ... знаш и сам, ја сам сада ожењен човек. А и не приличи, брате, да банчим у кафани као раније.

– Нисам ја тако мислио – правдаше се Столе. – Него, само да видиш то што до сада ниси у нашој вароши видео.

– А шта то? – као чудео се Стојан.

– Газда је добавио нове свираче, ни налик оним пијаним циганима.

– Свирачи, ко свирачи – бранио се Стојан – Боже мој, чудна ми чуда!

– Да су само свирачи, па да буде тако. Али са њима је и певачица, дању ради као касирка а увече пева. Такве досад ниси видео!

– А шта јој фали? – Стојан покуша да се нашали.

– Да је видиш, не би тако причао. Кад пусти глас, ама ... слушао би је и и гладан и жедан.

– Добро, Столе, дообро – сада ће помирљивије Стојан, гледајући на сат. – Видим ја да се од тебе не могу одбранили. Идем, да не бих закаснио. А ти, сутра увече да си код мене, па ћемо у кавану заједно.

Столе му стегну руку и оде, а Стојан, као да се нечег присетио, викну за њим:

– Али да знаш, Столе, нећемо банчити као раније!

Сутра вече би како су се договорили.

Тек што су сели изби певачица.

"Па и није Столе у хвали много претерао", мишљаше Стојан. "Само, исувише је горда и важна док пева".

Наздравише и попише прво пиће. Стојан се све више уносио у песме које је слушао. Онда би стао и загледао се у певачицу која се није штедела док је певала, као да није она иста што дању смерно седи за касом. Груди су јој некако измицале испред ње, па је изгледало да ће некуд одлетети, само док заврши још ту песму коју је започела. Коса јој је падала преко рамена и чинила је тајанственом. У таласању њене косе мисли му се заплетоше и вратише га у момачке дане. Песма му испуни душу и однесе бриге које га море последњих дана. Заборави на кућу, на Илинку и болесну Стоју. Онда узне чашу и погледа у Стола:

– Подигни чашу, Столе, шта чекаш!

Како спази да је Столова чаша празна, викну момка који доноси пиће:

– Момче, донеси још, неготинског!

– Колико? – упита момак.

– За целу кавану.

Певачица као да је опазила Стојаново расположење, забаца косу још више и загледа се у њега. Њему се учини да ће она у том часу некуд кренути, па се маши за цеп да јој тури бакшиш и да јој се некако примакне ближе. Његовим примером пођоше још неки, као да су мислили исто што и Стојан.

Кад прими бакшиш, певачица им се захвали и седе за посебан сто, а музиканти наставише да свирају. Стојан одгурну чашу испред себе и стави главу у шаке. У глави му се све завртело а испред очију створила танка копрена измаглице. Притиснуше га мисли са којима је од куће пошао. Из те измаглице, изађе Илинка стаде преда њ. "Стојане, Стојане", стаде га корити, "како можеш да банчиш и пијеш? Зар си заборавио кућу и оно болесно дете?"

– Еј, Стојане? – повуче га Столе за раме. – Главу горе, сад ће она опет да запева.

Стојан одједном устаде и рече:

– Столе, време је да идемо.

– Јесте, време је – одобравао му је Столе, иако му се није устајало.

Кад су се растајали Столе га упита:

– Хоћемо ли опет, сутра, Стојане?

– Не сутра, никако. Али можда који други дан.

Тако је све почело. Стојан је одлазио понекад у кавану, али није дуго остајао. Временом, његови одласци биваху све чешћи, а доласци све доцнији. Занемарио је и кућу и Илинку и дете. Постао је ћутљив, а и кад би проговорио, био је некако хладан и осорљив.

Када би га Илинка опоменула да у кући нема ово или оно, одговорио би:

– Па што ми то ниси раније рекла? Онда би обећао да ће то уредити, али се све на обећањима завршавало. Илинка је полако губила стрпљење, па би га после неколико дана поново опомињала.

– Стојане, постао си некако забораван. Раније си више бринуо о кући и о пословима.

Њему такве придике нису годиле, па би плануо:

– Ја и тако имам пуно брига на послу. А послови у дому ... ту мало стаде, као да размишља шта му ваља рећи – то су твоји послови.

– Јесте, јесте – повлачила се Илинка, као да се каје што га је корила – ја то, онако. Него, паде ми на памет како си некада био другачији, а сада" ...

– А какав сам то ја био некад? – нагласи он посебно оно некад.

– Па, био си добар... и разуман...

– Сада, значи, нисам више добар? – подиже Стојан глас.

– Оно ... – застаде Илинка збуњена и мало заплашена – добар си, ама... ниси баш правичан.

– Одсад ћу бити више правичан а мање добар – покуша он да се нашали.

– Не, тако, не, него као што си и пре био?

– Какав сам то пре био?

– И добар и правичан – одговори она и заћута. Није желела да настави препирку која би се могла претворити у свађу, као што се послењих дана често догађало.

Она узме Стоју у наручје и стаде је грлити. Усне јој задрхташе, те оде у другу собу, да сакрије сузе. Такви разговори нису више за њу имали никакав смисао.

Стојан остаде седећи, подлакћен на обе руке. Мало затим, поче се некуд спремати. Илинка, пошто је обрисала сузе, беше се поново вратила код њега.. Кад би готов, крену према вратима. Мислио је да ће му Илинка нешто рећи. Или, да ће га бар упитати куд иде. Она је ћутала и миловала Стоју по коси. "Срце ми се кида док гледам како ми ово дете пред очима копни и вене. И колико пута сам му све то говорила. А он ... ништа! Ено га, спрема се опет да банчи. А ноћас ће доћи код мене. Залуд су нам главе на истом јастуку, кад више немамо исте снове"...

Стојан беше обузет другим мислима. Као да је осетио шта Илинка мисли, пожури да што пре умакне из куће. Тамо је кавана, тамо је његов спас. Тамо ће да заборави све што га мучи. Али толико га је пекло што Илинка не проговара ни реч.

Већ кад се ухватио за врата, рече јој, више гневан, но што је жељан да јој ишта каже:

– Вечерас ћу мало одоцнити. Зато ме не чекај с вечером. Имам нека посла са Столом.

Иако увек смирена и трпељива, Илинка не могаше да пригуши бол:

– Знам, Стојане, знам... преча ти је кавана но кућа... Немој ни долазити ако ти је тамо боље. Нас две ћемо бити овде. Ионако никуд не излазимо из куће.

Стојана засекоше Илинкине речи "Никуд не излазимо из куће!" А онда му паде напамет "Да ли она зна? Да ли зна зашто ја морам..."

Ту застаде, јер неки необјашњиви пркос га испуни и прекину мисао:

– А куд бисте ви то излазиле?– скоро да је викнуо. А онда, још јаче, као да неко други говори из њега. – Да не бисте, можда, тамо куд идем ја!

– Јок, Стојане, ја то само онако... ко велим. Знам да си увек уморан, па да се не замараш журећи кући. А и што би журио? Та ја сам увек ту, са мојом Стојом."

Стојан залупи врата и изађе. Илинка не могаше да заустави сузе.

– Сто паце мама? – упита је мала Стоја.

– Не плаче мама, душо, него нешто ми је натрунило око – рече Илинка и још јаче је приви уза се.

Неко закуца на врата. Она потрча да отвори, а када угледа Аницу, загрцну се од плача.

– Душо, шта је било? Како је Стоја сада?– обасу је Аница питањима.

– Добро је, нано, добро.

То рече, али не могаше да заустави сузе.

– А Стојан?... Још није дошао?

– Дошао је и отишао.

– Зар опет? 'Оће ли Бог дати да му већ једном преседне та кавана? Ко да се са каваном венчао!

– Нано, па ти знаш! Знала си да ме он... вара? – оте се Илинки пригушен шапат. У том шапату је било превише бола и прекора.

– Душо моја, данас се ништа не може сакрити.

– Што ми то ниси раније казала?

– Ти не би разумела! Много штошта човек разуме тек кад остари!«

– Не би разумела, не би разумела. Ах, одавно је мени све јасно! – уздахну она и поново бризну у плач.

– Знам, да га волиш, знам. Ама ... љубав ти је ко млеко. Свака трунка у њему се види.

– Није ми за мене, ни за кућу, нано! Он више ни за ово дете не мари.

– Где је љубав ту су и бриге, дете моје... то ти је ко снег, дође и прође.

Само љубав мајке не пролази. А ти си мајка. Чувај ово дете, а Стојан ће се савити, кад тад. Знаш, како оно кажу, ако дан крене наопако, не мора тако и да се заврши.

Илинку до срца дирну то што је чула. Сети се шта јој је рекла баба Вујка пре неки дан: "Кћери моја, Бог све види и чује, али не може свуда да стигне. Зато је створио мајку, да се брине о деци и о кући. Љубав је замало, кћери моја. Само љубав мајке не пролази".

Али неки глас је говорио из ње: "Твоја љубав Илинка, није прошла. Није, није"...

После таквих разговора на срцу јој је бивало мало лакше, али у кући скоро ништа није ишло боље. Стојан је наставио да банчи, а ноћу се враћао све доцније и доцније.

Стоја је и даље боловала и бивала све повученија. Није више имала ону жељу за игром, и све мање је јела. Понекад би је хватали грчеви у стомаку, па се превијала и плакала. Илинка је кршила руке и нуткала је да једе. Онда би пригушивала плач, легала крај ње и миловала док не заспи и не прође је бол.

Тако је истрајавала, дан и ноћ – у тузи и плачу. Чинило јој се, сваки дан – година. Срце јој се кидало гледајући чедо, како сваким даном копни и нестаје. Једне вечери је Стоја имала тако болне грчеве, да је пробдела целу ноћ поред ње. Кад се Стојан вратио из каване, више није могла да издржи, нешто је провалило из ње:

– А ти, Стојане! ... па онда застаде мало као да не зна шта би му прво рекла, јер се толико љутње и бола накупило у њој – ти ... ништа! Банчиш са оном тамо ... а не видиш како нам дете, на наше очи вене и нестаје.

Онда мало застаде и поче немоћно да крши руке: "Више јој ни лекови не помажу! Ах Боже, Боже, шта сам ти ја згрешила?"

Стојан направи један корак према Стоји. Љуљао се, као да хода по сантама леда. Помилова је и рече: "А шта фали нашој Стоји?" Стаде пред Илинку и загледа јој се у очи, али брзо обори поглед. Поново направи два корака и свали се на најближу столицу.

Стоја се целе ноћи грчила од болова у стомаку. Пред зору је толико врискала, да се и Стојан пробудио и отрчао по лекара. Илинка је узела у наручје, дозивала и тешила. Кад лекар дође, дете је полако губило свест. Стојан и лекар су немоћно гледали. Илинка је стаде дозивати: "Диши, диши, душо мамина!" – али све беше узалуд. Мала Стоја се преселила на онај свет.

Кад су је спустили крај гроба, поп даде знак Аници да приђе крај одра. Аница подиже покров, а Илинка врисну и онесвести се.

Стојино чело беше бледо, а лице скоро прозрочно и анђеоски лепо.

– Као да је заспала, злато моје – шапну Аница, а онда се окрену према Илинки и цикну:

– Воде, воде, брзо дајте воде! Онда поче дозивати Илинку и трљати јој руке.

Илинка је полако долазили себи, а поп се спремао да изговори последње речи молитве. Стојан се скоро укочио од страха и бола. Стајао је поред Илинке, али не проговари ни реч.

Најпосле поп заврши: "Нек мала Стоја почива у миру" и позва родбину да је целивају.

Илинка приђе прва, пољуби је у чело и образ, а онда извуче однекуд мале маказице. Сви гледаху, нико, ни мукает. Тако нешто, до сада нису гледали. Илинка одсече прамичак Стојине косе, полако и побожно. Као да пази да је не пробуди. Онда извади марамицу и ресцепи је на пола. Раздели косу и направи два мала замотуљка. Прво их пољуби, па један стави себи у недра, а други даде Стојану. Стојан не скидаше очи са Илинке. Узео смотуљак и стави га код срца. Онда приђе одру и дуго гледаше у Стоју. У том часу раздирао га је неподношљив бол. А још

више га обузимао срам. "Ех, какав сам ја човек... А какав је само човек ова моја Илинка. Ма није она човек, она је делија! Она је јунак. А ја... банчим у кавани и трчим тамо за неком... А породица ми се распада. Ех, Стојане, Стојане! Ти ниси достојан жене, к'о што је Илинка".

У том тренутку радо би је загрлио и тешио, или би клекнуо на колена и молио за опроштај, али се не усуди да учини ни један покрет. Остаде нем и прикован погледом у напаћену жену.

Кад све би готово и народ крену са гробља, баба Вујка приђе Стојану и загрли га. Он умало не клону, али се некако уздржа и рече:

– Шта ћу ја сада на овом свету, баба Вујка!..

Био је то крик очајника из кога је провалила и туга и кајање и бол. Ни сама баба Вујка није знала шта је у том часу боље: да га теши, или да га кори и саветује.

– Еј... веселниче мој! – оте јој се болан уздах – не знаш ни шта ћеш ни куд ћеш, је ли?

Мало застаде, а онда више за себе, но за друге: " Ах, ви, ви – данашња младеж! Али шта ћеш, где је љубав, ту су и бриге..."

Док је Вујка говорила, Стојан нетремице гледше у њу, а мисли му беху отишле на другу страну. Вујка осети сав кошмар и неред његове душе. Усне јој се скупише, а лице доби строжији израз:

– А јеси ли, Стојане, знао шта ти је било на памети кад си оно дошао код мене ... кад си рекао да да се жениш? Јеси ли знао куд идеш кад смо пошли да просимо Илинку?

– Знао сам, знао ... – јекну он, као грешник који се каје и исповеда.

– А знаде ли куд идеш и где ћеш стићи, док си са Столом банчио у кавани и трчао за оном намигушом?

– Нисам знао, баба Вујка, нисам, али сад знам... – завапи тихо, као да тражи опроштај.

– Е па, сад слушај Стојане! Онај који зна куд иде, наћи ће себи пут – рече она, гласом у коме је било и праштања и туге.

Стојан је ћутао, а она настави.

– Грешио си, Стојане, грешио. А сад право кући и пригрли оно што ти је остало... Ако ти Илинка опрости, опростиће и Бог. Сави се у кућу око своје жене, даће Бог, биће деце...

Стојан се опрости са Вујком и пружи корак, покушавајући да се одбрани од њених речи: "Ти стари принципи исписани су у њеној глави крупним словима. Како их је само издекламовала, као да чита из буквара. А имала је и право да ми тако каже. Та ко ме је терао да се толико шилбочим у кавани са Столом и тамо неким туњезима?"

Кад су ушли у кућу нико не проговори ни реч. Илинка се стаде окретати, као да нешто тражи. Куд год погледа, наоколо све празно. Чека да чује глас Стојин, да јој види лице. Стојан сео, оборио главу и замислио се.

Аница прва проговори.

– Судбина је то, децо моја, судбина. А судбина је јача од нас и од свега што постоји.

У Илинкиној души се беше накупило толико туге и бола, да одједном, провали из ње необуздани гнев:

– Ако је већ тако, што нам је онда Бог дао разум и срце! Што нисмо тако ледени као судбина, па да не патимо и ништа не осећамо?

Стојана у срце погодише Илинкине речи. Тело му кидаху болови, као убоди оштрог мача. Подиже главу и погледа око себе. Све се претвори у таму. "Не могу, не могу овако! Та ја сам крив, ја сам крив за све!" Потом излете из куће.

Илинка потрча за њим.

– Стојане, Стојане, не иди Стојане! – викала је за њим, док је замицао у ноћ.

– Еј, Илинка, Илинка, па ти мене још дозиваш? Не заслужујем ја ни име да ми поменеш!

Њене речи се претворише у камцију која фијуче и шиба га свуда по телу. Понестајало му је даха, али он је и даље срљао кроз ноћ. Кад стиже пред цркву, застаде и погледа у високи звоник.

"Јесте, саборна. И баба Вујку сам онда лагао и Илинку. А највише сам лагао себе".

У очи му се, кроз грање топола, са плавих висина просу звездани сјај. Једна звезда се чудно издужи и претвори у женски лик. Изненада јекну звоно и он у њему препознаде јасан људски глас:

– Грешан си, Стојане, грешан. Док си трчао за оном певачицом, ниси знао да трчиш за демоном. Демон ти је разорио срце и уништио душу, Стојане!

Он уздахну и потрча у ноћ.

– Узалуд бежиш, Стојане, узалуд. Изашао си на погрешан пут – опомињао га је онај исти глас. – Тим путем никуд ниси стигао, Стојане!

Поново стаде и загледа се у таму. Пред њим се указа минарет. Џамија. Чинило му се да се и она ноћас загледала у небо.

– Ах Боже, Боже! – оте му се са усана – и џамија је богомоља. Клекну на колена и поче да моли Бога за опроштај. Док је тако занесен шапутао, неки други глас је из њега проговарао: "Прочисти душу, Стојане. Са грешним мислима се не стоји пред богомољом и не призива Бог!"

Поново се загледа у небо. У плавичастој таму се указа она иста звезда коју је угледао пред црквом. Њен сјај га озари и нека врелина му прели измучену душу: "Иди кући, Стојане, иди. Врати се назад, док имаш коме"... "Док имаш коме" ... одјекну му у души глас звона. "Док имам коме!", крикну у ноћ и потрча назад.

Ушао је на врата тихо, као кривац који одлаже сусрет са строгим судијом. Поред упаљене свеће, бделе су Аница и Илинка.

– Ајде одмори, Стојане – дочека га Аница. Илинка ништа не рече, али из очију се видело да јој је лакше на души. Неки глас је стаде тешити: "Дошао је, дошао"...

Стојан би изненађен кад их виде да још бдију. Прође у другу собу, седе у полутаму и замисли се. На прозоре је већ ударала светлост раног јутра. Један зрачак му чудно заигра пред очима. Устаде и врати се натраг. Видећи да се оне већ спремају за одлазак на гробље, рече:

– Кад све завршимо на гробљу, отићи ћемо у цркву. Нека поп прочита опело нашој Стоји.

– Тако сам и ја мислила, Стојане – рече Аница и упита Илинку која је све време ћутала.

– Јеси ли ставила свеће и нафору?

– Јесам, дадо, ставила сам.

На гробљу, кад све би готово, Стојан приђе баба Вујки.

– Ми ћемо сада у цркву, да поп прочита опело нашој Стоји.

– У коју ћете?

– Саборну – рече Стојан и упути јој значајан поглед.

У цркви, Стојан и Илинка стадоше једно наспрам другог, тик уз олтар пред којим је био поп.

Док је поп држао опело, они се ћутке погледаше. У очима им више није било ни гнева ни љутње. Само је био бол. И туга и кајање.

Кратко су се гледали, али ни једно не обори поглед. Илинка га неочекивано упита:

– Јеси ли сачувао?

Уместо одговора, он јој пружи мали завежљај који му је јуче дала.

Док је поп листао овешталу књигу да нађе нови пасус, она из недара извади исти таки, мали завежљај. Брзо их разви, састави два прамичка косе и завеза их у једну мараму. То је радила полако и побожно. На крају, пољуби мараму и стави је код срца.

Кад опело би готово, изађоше у припрату. Са звоника се огласи звоно.

Сунце се успињало на небу. У исти час обоје погледаше увис, а онда им се погледи сусретоше. У очима им је био неки нови, неизрециви сјај.

Кренуше кући.

За њима су ишле, у стопу, баба Вујка и Аница.